

Om personlighetens roll i historien

1898

I

Under senare hälften av 1870-talet skrev framtidne Kablitz[1] en artikel under rubriken "Förstånd och känsla som faktorer för framåtskridandet", i vilken han, under hänvisning till Spencer,[2] sökte bevisa att känslan spelar huvudrollen i mänsklighetens framåtskridande, medan förståndet spelar en andrahands- och därtill en fullständigt underordnad roll. Mot Kablitz vände sig en "ärevördig sociolog"[3], som hånfullt uttalade sin förvåning över en teori som sätter förståndet "på undantag". Den "ärevördige sociologen" hade naturligtvis rätt, när han tog förståndet i försvar. Men han skulle haft mycket mera rätt om han, utan att beröra själva kärnan i den av Kablitz resta frågan, visat i hur hög grad själva dennes frågeställning var omöjlig och otillåtlig. Faktiskt är teorin om "faktorerna" redan i och för sig ogrundad, emedan den godtyckligt skiljer ut olika sidor av samhällslivet och hypotetiserar[A*] dem, förvandlar dem till krafter av speciell art, som från olika håll och med olikartade resultat leder in samhällsmänniskan på framåtskridandets väg. Men ännu mer ogrundad är denna teori i den utformning den fått hos Kablitz, som inte tagit den ena eller andra sidan av *den samhälleliga människans* verksamhet utan endast skilda områden av *det individuella medvetandet* och förvandlat dem till speciella sociologiska hypotetiser. Detta är verkligen jättestoder av abstraktion. Längre kan man inte gå, ty då hamnar man redan i den fullt uppenbara orimlighetens groteska rike. "Den ärevördige sociologen" borde ha gjort Kablitz och hans läsare uppmärksamma på detta. Om "den ärevördige sociologen" hade upptäckt, i vilka abstraktionens irrgångar Kablitz råkat in genom sin strävan att finna den dominerande "faktorn" i historien, så hade han kanske oförhappandes även gjort något för kritiken av själva teorin om faktorerna. Det skulle ha varit synnerligen nyttigt för oss alla vid den tiden. Men han visade sig inte vuxen uppgiften. Han hävdade själv samma ståndpunkt som denna teori och skilde sig från Kablitz blott genom sin böjelse för *eklekticismen*,[B*] vilket gjorde att alla "faktorer" syntes honom vara lika viktiga. De eklektiska egenskaperna hos hans intellekt framträdde längre fram särskilt klart i hans angrepp på den dialektiska materialismen, i vilken han såg en lära, som för den ekonomiska "faktorn" offerar alla andra och anser personlighetens roll i historien vara av noll och intet värde. Det har aldrig fallit "den ärevördige sociologen" in, att den dialektiska materialismen står främmande för ståndpunkten om "faktorerna" och att endast den som är fullkomligt oförmögen till logiskt tänkande i den kan se något rättfärdigande av den så kallade *kvietismen*[C*]. För övrigt bör anmärkas att det i detta förbiseende av "den ärevördige sociologen" inte finns någonting originellt. Detsamma har många, många gjort och gör och kommer förmodligen ännu länge att göra...

Man började beskylla materialisterna för böjelse för "kvietism" redan på den tid, då det hos dem ännu inte utformats en dialektisk uppfattning av naturen och historien. Utan att gå tillbaka till "den grå forntiden" vill vi erinra om den kände engelske vetenskapsmannen Priestleys dispyt med Price. Vid analysen av Priestleys åsikter sökte Price bland annat bevisa, att materialism är oförenlig med

begreppet frihet och utesluter all självverksamhet hos personligheten. Som svar hänvisade Priestley till vardagens erfarenheter:

"Jag talar inte om mig själv, ehuru jag säkerligen inte hör till de trögaste av alla djur (am not the most torpid and lifeless of all animals), men jag frågar er: Var kan ni finna mer tankeenergi, mer aktivitet, mer kraft och uthållighet i strävan efter de viktigaste målen än bland dem som hyllar läran om nödvändigheten?"[D*]

Priestley syftade på en dåtida religiös demokratisk sekt, de så kallade Christian necessarians. Vi vet inte om den verkligen var så aktiv som dess anhängare Priestley trodde. Men det är inte viktigt. Det kan inte råda något tvivel beträffande den omständigheten, att den materialistiska uppfattningen om den mänskliga viljan utmärkt låter sig förenas med den mest energiska praktiska verksamhet. Lanson[4] anmärker att "alla doktriner, som ställt de största anspråken på den mänskliga viljan, i princip bekräftat viljans vanmakt; de förnekade friheten och underordnade världen under fatalismen"[E*]. Lanson har fel när han tror att varje förnekande av den så kallade viljans frihet leder till fatalism.[F*] Men det hindrade honom inte att lägga märke till i högsta grad intressanta historiska fakta: historien visar ju att t.o.m. fatalismen inte alltid hindrar energisk handling i praktiken, utan att den tvärtom i vissa epoker utgjort den *psykologiskt nödvändiga grunden för sådan handling*. Som bevis vill vi hänvisa till puritanerna[G*] som genom sin energi överflyglade alla andra partier i England på 1600-talet, och till Mohammeds efterföljare, som på kort tid lade ett väldigt område från Indien till Spanien under sitt välde. De tar grundligt fel, som anser att vi bara behöver övertyga oss om att en given serie händelser ofrånkomligen måste inträffa, för att varje psykologisk möjlighet för oss att verka för eller mot densamma skulle försvinna.[1*]

Här beror alltsammans på om min personliga verksamhet bildar en nödvändig länk i de nödvändiga tilldragelsernas kedja. Om så är, desto mindre är då min vacklan och desto mer beslutsamt handlar jag. Det ligger ingenting förvånansvärt däri: när vi säger att en given person anser sin verksamhet vara en nödvändig länk i de nödvändiga händelsernas kedja, så betyder det bland annat att frånvaron av viljans frihet för honom är liktydig med fullständig *oförmåga till överksamhet* och att denna frånvaro av viljans frihet återspeglas i hans medvetande som *omöjlighet av att handla annorlunda än han gör*. Det är precis samma psykologiska stämning som kan uttryckas i Luthers bevingade ord: "Hier steheich, ich kann nicht anders" ["Här står jag och kan inte annat."]. Och enligt vilken människor ådagalägger den mest okuvliga energi och utför de mest häpnadsväckande bragder. Denna stämning var främmande för Hamlet och därför orkade han bara klaga och grubbla. Och därför skulle Hamlet heller aldrig kunnat försona sig med en filosofi, vars innebörd är att friheten endast är nödvändighet som övergått till medvetande. Fichte sade med rätta: "*Vilken filosofi man väljer beror på vad slags människa man är.*"

II

Somliga hos oss har på allvar tagit Stammlers[5] anmärkning beträffande den föregivet olösliga motsättningen, som skulle vara karaktäristisk för en av de socialpolitiska lärorna i Västeuropa. Vi tänker på det bekanta exemplet med månförmörkelsen. I verkligheten är detta exempel fullständigt orimligt. Till de betingelser, vilkas sammanträffande är nödvändigt för att det skall bli månförmörkelse, hör inte och kan inte den mänskliga verksamheten på något sätt höra, och enbart

av den orsaken skulle ett parti för åstadkommande av månförmörkelser kunna uppstå bara i ett dårhus. Men även om mänsklig verksamhet inginge i de nämnda betingelserna, så skulle ingen av de personer ansluta sig till månförmörkelsens parti, vilka visserligen mycket gärna ville se en månförmörkelse men samtidigt vore övertygade om att den ovillkorligen inträffar *även utan deras medverkan*. I detta fall skulle deras "kvietism" endast bestå i att de avhöll sig från *överflödiga, d.v.s. onyttiga handlingar* och inte ha någonting gemensamt med den verkliga kvietismen. För att exemplet med månförmörkelsen inte skall vara meningslöst i det av oss betraktade fallet, finge det ovannämnda partiet göra om det helt och hållet. Man måste föreställa sig att månen utrustats med medvetande och att dess läge i världsrymden, vilket förorsakar förmörkelse, förekommer månen som ett resultat av dess viljas självbestämning och inte endast bereder den en kolossal njutning utan också är ovillkorligt nödvändig för dess sinnesro, så att den städse lidelsefullt strävar efter att komma i detta läge.[2*] Hade man föreställt sig allt detta, så måste man fråga sig: Vad skulle månen tänka, om den slutligen upptäckte att det i verkligheten inte är dess vilja och inte dess "ideal", som bestämmer dess rörelse i världsrymden, utan omvänt att dess vilja och dess "ideal" bestäms av dess rörelse? Enligt Stammler skulle en sådan upptäckt ovillkorligen göra månen oförmögen till rörelse, ifall den inte kunde klara sig ur knipan med hjälp av något slags logisk kullerbytta. Men det finns absolut ingen grund för ett sådant antagande. Denna upptäckt kunde visa sig vara en av de *formella* orsakerna till månens dåliga lynne, dess moraliska missbelåtenhet med sig själv och motsättningen mellan dess "ideal" och den mekaniska verkligheten. Men då vi förutsätter att "månens hela psykologiska tillstånd" *överhuvudtaget* sist och slutligen är beroende av dess rörelse, så måste man i rörelsen söka orsakerna även till dess själsliga konflikt. Vid en noggrann granskning av frågan skulle det kanske visa sig, att månen sörjer över sin viljas ofrihet, när den befinner sig längst från jorden, medan samma omständighet är en ny formell källa till moralisk lyckalighet och själskraft för månen när den befinner sig närmast jorden. Måhända kunde det också bli tvärtom: det kanske skulle visa sig att månen inte närmast utan längst från jorden finner ett medel att förena friheten med nödvändigheten. Hur det än må vara med den saken, så kan man inte betvivla att en sådan försoning är fullt möjlig, att medvetandet om nödvändigheten utmärkt samsas med den mest energiska handling i praktiken. Det har i varje fall hittills varit så i historien. Personer som förnekade viljans frihet överträffade ofta alla sina samtida genom sin viljekraft och ställde de största krav på densamma. Det finns många exempel. De är allmänt bekanta. Glömma dem, som Stammler tydligen gör, kan man endast om man avsiktligt inte vill se den historiska verkligheten sådan den är. En dylik ovilja att se är starkt utpräglad exempelvis hos våra subjektivister[H*] och vissa tyska filistrar. Men filistrarna och subjektivisterna är inte människor utan helt enkelt *spöken*, som Belinskij[6] skulle ha sagt.

Låt oss emellertid närmare betrakta det fall, då människans egna handlingar - i det förgångna, nutiden eller framtiden - förefaller henne vara helt och hållet dikterade av nödvändigheten. Vi vet redan att människan i detta fall - hon må sedan som Mohammed anse sig sänd av Gud eller som Napoleon anse sig utvald av ett oundvikligt öde eller som vissa personligheter på 1800-talet betrakta sig som bärare av den historiska utvecklingens oövervinnliga kraft - ådagalägger en nästan elementär viljestyrka och som korthus river ner alla hinder, som stora och små Hamlet från olika landsändar [7] reser i hennes väg.[3*] Men detta fall intresserar oss nu från en annan sida, nämligen följande. När medvetandet om min viljas ofrihet framstår för mig blott i form av en fullständig subjektiv och objektiv omöjlighet att handla annorlunda än jag gör, och när mina givna handlingar samtidigt utgör de för mig mest önskvärda av alla möjliga handlingar, då blir nödvändigheten i mitt medvetande identisk med friheten och friheten med nödvändigheten, och då är jag ofri endast i den

bemärkelsen, att jag inte kan kränka denna identitet mellan frihet och nödvändighet, inte kan ställa de båda mot varandra, inte kan känna mig hämmad av nödvändigheten. Men en dylik frånvaro av frihet är tillika frihetens fullödigaste yttring.

Simmel[8] säger att frihet alltid måste betyda att vara fri från något, och att friheten inte har någon mening, där man inte tänker sig den som motsatsen till bundenhet. Det är naturligtvis så. Men på grundval av denna lilla ABC-visdom kan man inte vederlägga den sats som utgör en av det filosofiska tänkandets genialaste upptäckter, nämligen att frihet är insedd nödvändighet. Simmels definition är alltför begränsad: den hänför sig endast till frihet från yttre inskränkning. Så länge det bara är tal om sådana inskränkningar, skulle det vara i högsta grad löjligt att identifiera friheten med nödvändigheten: tjuven har inte frihet att dra upp er nya näsduk ur fickan på er, om ni hindrar honom att göra det och så länge han inte på ett eller annat sätt övervinner ert motstånd. Men förutom detta elementära och ytliga frihetsbegrepp finns det ett annat, som är ojämförligt mycket mera djupgående. Detta begrepp existerar överhuvudtaget inte för folk, som saknar förmåga att tänka filosofiskt. Men människor som har förmåga till sådant tänkande kommer till detta begrepp först när de lyckas frigöra sig från dualismen[I*] och förstå, att det mellan subjektet å ena sidan och objektet å den andra alls inte finns någon sådan klyfta som dualisterna förutsätter.

Den ryska subjektivisterna ställer sina utopiska ideal mot vår kapitalistiska verklighet och går inte längre än till denna jämförelse. Subjektivisterna[9] har fastnat i dualismens trask. De ryska så kallade "lärjungarnas"[10] ideal är ojämförligt mindre likt den kapitalistiska verkligheten än subjektivisternas ideal. Trots detta har "lärjungarna" förstått att finna den bro som förenar idealen med verkligheten. "Lärjungarna" har höjt sig upp till *monismen*.[J*] Enligt deras mening kommer kapitalismen genom sin egen utvecklingsgång att leda fram till sin egen negation och till förverkligande av deras - de ryska, men inte blott de ryska, "lärjungarnas" - ideal. Det är en historisk nödvändighet. "Lärjungen" tjänar som ett av verktygen åt denna nödvändighet och måste göra det, såväl till följd av sitt samhälleliga läge som till följd av sin andliga och moraliska karaktär, som danats av detta läge. Det är också *en sida av nödvändigheten*. Men när hans samhälleliga läge en gång alstrat just denna och ingen annan karaktär hos honom, så tjänar han inte blott som ett verktyg åt nödvändigheten och måste inte endast tjäna som sådant utan *vill också lidelsefullt göra det och måste också vilja det*. Det är en *sida av friheten*, nämligen den frihet som växt fram ur nödvändigheten, d.v.s. närmare bestämt - det är den frihet som blivit identisk med nödvändigheten, det är den nödvändighet som förvandlats till frihet.[4*] Denna frihet är ävenledes friheten från en viss inskränkning; den står också i motsatsförhållande till en viss bundenhet: djupgående definitioner vederlägger icke de ytliga utan kompletterar dessa och upptar dem i sig. Men vilken inskränkning, vilken bundenhet kan man tala om i detta fall? Det är klart: man kan tala om den moraliska inskränkning, som hämmar energin hos de människor som inte frigjort sig från dualismen; om den bundenhet som de människor lider under, vilka inte förmår överbrygga den klyfta som skiljer idealen från verkligheten. Så länge personligheten inte erövrat denna frihet genom modig ansträngning i filosofiskt tänkande tillhör den ännu inte helt sig själv och betalar med sina egna moraliska kval en skamlig tribut till den yttre nödvändighet som står den emot. Men därför föds också denna personlighet till nytt, fullt och ett för den dittills okänt liv, så snart den bara kastar av det ok som denna plågsamma och skamliga inskränkning utgör, och dess *fria* verksamhet framstår som det *medvetna* och *fria* uttrycket för *verkligheten*. [5*] Då blir den en väldig samhällelig kraft, då kan ingenting hindra den och ingenting hindrar den att mot orättens vidriga makt slunga en mäktig gudablixt...

III

Än en gång: Medvetandet om den ovillkorliga nödvändigheten av en given företeelse kan endast förstärka energin hos den människa, som sympatiserar med denna företeelse och anser sig själv vara en av de krafter som framkallar den. Om en sådan människa lade händerna i kors i medvetande om denna företeelses nödvändighet, så visade hon därmed att hon dåligt behärskar räknekonsten. Låt oss anta, att företeelse A nödvändigtvis måste inträda, om en given summa betingelser S är för handen. Ni har bevisat för mig att denna summa dels redan är för handen och dels kommer att vara för handen vid tidpunkten T . När jag övertygat mig om detta utropar jag - en människa, som sympatiserar med företeelse A : "Å, så bra!" och lägger mig att sova ända till den fröjdefulla dag, då den av er förutsagda händelsen skall inträffa. Vad blir resultatet? Följande: Enligt er beräkning ingick i summa S , som är nödvändig för att framkalla företeelse A , även min verksamhet, som då är lika med t.ex. a . Men eftersom jag legat i dvala, så kommer vid tidpunkt T summan av de betingelser, som skulle bidra till att framkalla den givna företeelsen, inte att vara S utan $S-a$, vilket ju förändrar saken. Kanhända intas min plats av en annan person, som också varit böjd för verksamhet men på vilken min apati, som han funnit ytterst upprörande, verkat hälsosamt. I detta fall ersättes kraften a av kraften b , och om a är lika med b ($a=b$), så blir summan av de betingelser som främjar A :s inträdande lika med S , och företeelsen A inträffar i alla fall vid den förutsatta tidpunkten T .

Men om man inte får värdera min insats lika med noll, om jag är en skicklig och duktig arbetare och om ingen trätt i mitt ställe, då kommer vi inte att ha hela summan S och företeelsen A kommer att inträffa senare än vi beräknar eller också inte i den utsträckning som vi väntat, eller kanske inte alls inträffa. Det är klart som dagen, och om jag inte förstår detta, om jag tror att S förblir S även sedan jag svikit, så är det enbart därför att jag inte kan räkna. Men är jag den enda som inte kan räkna? Ni som sade mig att summa S obetingat skulle vara för handen vid tidpunkt T förutsåg inte, att jag skulle gå och lägga mig omedelbart efter samtalet med er. Ni var övertygad om att jag ända till det sista skulle förbli en god arbetare. Ni tog en mindre tillförlitlig kraft för en mer tillförlitlig. Följaktligen räknade också ni dåligt. Men låt oss anta att ni inte gjort något fel utan tagit allt i betraktande. Då får er beräkning följande utseende: ni säger att summa S kommer att vara för handen vid tidpunkt T . I denna summa av betingelser kommer då mitt svek att ingå som en *negativ storhet*; men i densamma ingår också som *positiv storhet* den uppmuntrande verkan som i anden starka människor vinner genom övertygelsen om att deras strävanden och ideal är det subjektiva uttrycket för den objektiva nödvändigheten. I sådant fall kommer summa S verkligen att vara för handen vid den av er utsatta tidpunkten, och företeelse A kommer att äga rum. Det synes mig vara klart. Men om det är klart, varför blev jag då förbryllad vid tanken på att företeelsen A är ofrånkomlig? Varför fick jag för mig att denna ofrånkomlighet dömde mig till verksamhet? Varför glömde jag i samband med detta arismetikens enklaste regler? Förmodligen därför att jag på grund av min uppfostran hade en mycket stark böjelse för verksamhet och att samtalet med er var den droppe, som kom denna lovvärda böjelses bägare att rinna över. Det är allt. *Endast i den bemärkelsen - nämligen att jag fick en anledning att visa min moraliska slapphet och oduglighet - figurerar här medvetandet om nödvändigheten.* Som orsak till denna slapphet får man emellertid inte betrakta detta medvetande. Orsaken ligger ingalunda däri utan i omständigheterna vid min

uppföstran. Således ... således är arismetiken en utomordentligt hedervärd och nyttig vetenskap, vars regler inte ens herrar filosofer bör glömma - den är till och med särskilt viktig för herrar filosofer.

Men hur kommer medvetandet om en given företeelses nödvändighet att verka på en stark människa, som *inte sympatiserar med den utan motverkar dess* inträffande? Här ändrar sig saken något. Det är mycket möjligt att det *försvagar* styrkan i hennes motstånd. Men när blir motståndarna till en given företeelse övertygade om dess ofrånkomlighet? När de för denna företeelse gynnsamma omständigheterna blir mycket talrika och mycket starka. Motståndarnas medvetande om det ofrånkomliga i att denna företeelse kommer att inträffa och minskningen av deras energi är endast en yttring av kraften i de betingelser, som är gynnsamma för denna företeelse. Sådana yttringar hör å sin sida till dessa gynnsamma betingelser.

Men energin i motståndet kommer dock inte att minska hos alla dess motståndare. Hos en del kommer den bara att ökas till följd av deras medvetande om företeelsens ofrånkomlighet och förvandlas till en *förtvivlans energi*. Historien i allmänhet och Rysslands historia i synnerhet uppvisar inte så få lärorika exempel på energi av detta slag. Vi hoppas att läsaren erinrar sig dem utan vår hjälp.

Här avbryter oss herr Karejev, som självfallet inte delar våra åsikter om frihet och nödvändighet och därtill inte godkänner vår förkärlek för de starka människornas "ytterligheter" men ändå med tillfredsställelse ser att vi i vår tidskrift framför tanken, att personligheten kan vara en stor samhällelig kraft. Den ärevördige professorn utropar glatt: "Det är ju det jag alltid har sagt!" Det stämmer också. Herr Karejev och alla subjektivister har alltid tillmätt personligheten en högst betydande roll i historien. Och det fanns en tid, då de härigenom tillvann sig stor sympati från den avancerade ungdomen, som strävade efter att göra en ädel insats för det allmännas bästa och därför naturligtvis var böjd för att högt uppskatta det personliga initiativets betydelse. Men i själva verket förmådde subjektivisterna aldrig lösa frågan om personlighetens roll i historien, ja inte ens formulera den riktigt. De ställde "kritiskt tänkande personligheters" verksamhet mot inflytandet från den samhällliga, historiska rörelsens *lagar* och skapade på så sätt ett slags ny avart av teorin om faktorerna - de kritiskt tänkande personligheterna var *en faktor* i nämnda rörelse och som *en andra faktor* tjänade dess egna lagar. Resultatet blev ett fullkomligt nonsens, som man kunde nöja sig med endast så länge de aktiva "personligheterna" koncentrerade sin uppmärksamhet på praktiska dagsfrågor och därför inte hade tid att syssla med filosofiska spörsmål. Men när den på 1880-talet inträdande stiltjen gett dem som hade förmåga att tänka ofrivillig ledighet för filosofiska funderingar, började subjektivisternas lära gå upp i alla sömmar eller rent av helt falla sönder liksom Akakij Akakievitjs berömda kappa[11]. Det hjälpte inte med något lappverk, och den ena tänkande människan efter den andra började ta avstånd från subjektivismen som en uppenbart och absolut ohållbar lära. Men som det alltid brukar gå i dylika fall förde reaktionen mot denna lära några av dess motståndare till den motsatta ytterligheten. Medan en del subjektivister i sin strävan att tillskriva "personligheten" en så stor roll som möjligt i historien vägrade att erkänna mänsklighetens historiska utveckling som en lagbunden process, så var tydligen några av deras nyaste motståndare, vilka strävade att på bästa sätt framhäva den lagbundna karaktären hos denna utveckling, redo att glömma att *det är människorna som gör historien* och att *personligheternas verksamhet fördenskull inte kan vara utan betydelse i densamma*. De betraktade personligheterna som en *quantité négligeable*. [K*] Teoretiskt är denna ytterlighet lika otillåtlig som den, som de rabiastaste subjektivisterna kommit fram till. Att offra *tesen för antitesen* är lika omotiverat som att

glömma *antitesen* för *tesens* skull. Den riktiga ståndpunkten finner vi först när vi förstår att i en *syntes* förena de i dem inneboende sanningsmomenten.[6*]

IV

Denna uppgift har intresserat oss en längre tid, och vi har för länge sedan velat inbjuda läsaren att ta itu med den gemensamt med oss. Men vissa farhågor har hållit oss tillbaka: vi trodde att våra läsare möjligen redan löst den för sin del och att vårt förslag skulle komma för sent. Nu hyser vi inte längre några sådana farhågor. De tyska historikerna har befriat oss från dem. Vi säger detta på fullt allvar. Saken är den, att det på senare tiden pågått en rätt hetsig diskussion mellan de tyska historikerna om de stora männen i historien. Några var böjda för att betrakta dessa mäns politiska verksamhet som den huvudsakliga och nästan enda drivfjädern för den historiska utvecklingen, medan andra hävdade att en sådan uppfattning är ensidig och att den historiska vetenskapen måste hålla i sikte inte endast de stora männens verksamhet och inte endast den politiska historien utan det historiska livet i sin helhet (das Ganze des geschichtlichen Lebens). Som en av representanterna för den senare riktningen uppträdde Karl Lamprecht [12] författare av "*Deutsche Geschichte*", översatt till ryska av herr P. Nikolajev. Meningsmotståndarna beskyllde Lamprecht för "*kollektivism*" och materialism och ställde honom - *horribile dictu!*[L*] - till och med på samma plan som "de socialdemokratiska ateisterna", som han själv uttryckte sig i sitt slutinlägg. När vi bekantade oss med hans åsikter såg vi, att de beskyllningar som framkastades mot den stackars vetenskapsmannen var fullkomligt ogrundade. Samtidigt blev vi övertygade om att nutidens tyska historiker inte är i stånd att lösa frågan om personlighetens roll i historien. Då ansåg vi oss ha rätt att anta, att denna fråga hittills förblivit olöst även för mången rysk läsare och att det även nu ytterligare kan sägas en del om denna fråga, som inte helt saknar teoretiskt och praktiskt intresse.

Lamprecht har samlat en helt bunt ("eine artige Sammlung", som han uttrycker sig) vittnesbörd av framträdande statsmän om förhållandet mellan deras egen verksamhet och den historiska miljö i vilken den utövades. Men i sin polemik nöjer han sig emellertid med hänvisning till några tal och yttranden av *Bismarck*. Han anför följande ord, yttrade av järnkanslern i nordtyska riksdagen den 16 april 1869:

"Vi kan varken ignorera den gångna tidens historia eller, mina herrar, göra framtiden. Och det är ett missförstånd, som jag här också skulle vilja varna för, att vi inbillar oss att vi kan påskynda tidens gång genom att vrida fram våra klockor. Mitt inflytande på de händelser, som burit upp mig, överskattas visserligen väsentligt, men säkert kommer dock ingen att kräva att jag skall *göra* historia. Det, mina herrar, skulle jag inte kunna ens i gemenskap med er, en gemenskap i vilken vi dock är så starka att vi kan trotsa en värld i vapen, men historien kan vi inte göra utan blott avvakta dess fullbordan. Vi kan inte få frukterna att mogna fortare genom att ställa en lampa under dem; och om vi plockar omogna frukter, så kommer vi blott att hindra deras växt och fördärva dem."

Åberopande sig på Joleys vittnesbörd anför Lamprecht även åsikter, som flerfaldiga gånger uttalades av *Bismarck* under fransk-tyska kriget. Deras allmänna innebörd är återigen att

"stora historiska tilldragelser kan inte göras, utan man måste aktgiva på händelsernas naturliga gång och begränsa sig till att säkerställa det som mognat". Lamprecht ser i detta en djup och fullkomlig

sanning. Enligt hans mening kan den nutida historikern inte tänka annorlunda, om han bara förstår att blicka in i händelsernas djup och inte inskränker sitt synfält till en alltför kort tidsperiod. Skulle Bismarck ha kunnat föra Tyskland tillbaka till naturahushållningen? Det hade varit omöjligt för honom till och med vid den tid, då han stod på höjden av sin makt. De allmänna historiska förhållandena är starkare än de starkaste personligheter. För den store mannen utgör den allmänna karaktären hos hans period *den empiriskt givna nödvändigheten*".

Så resonerar Lamprecht, som betecknar sin uppfattning som *universell*. Det är ingen svårighet att upptäcka den svaga sidan av den "universella" uppfattningen. De av honom anförda yttrandena av Bismarck är mycket intressanta som ett psykologiskt dokument. Man behöver inte sympatisera med den tidigare tyske kanslerns verksamhet, men man kan inte säga att den var utan betydelse eller att Bismarck utmärkte sig för "kvietism". Det var ju om honom som Lassalle sade: "Reaktionens tjänare är inga vältalare, men Gud give att framåtskridandet hade fler sådana tjänare". Och just denne man, som tidvis ådagalade en verklig järnenergi, ansåg sig fullkomligt maktlös inför tingens naturliga gång och betraktade uppenbarligen sig själv som ett enkelt verktyg för den historiska utvecklingen. Det visar än en gång, att man kan se företeelserna i nödvändighetens ljus och samtidigt vara en mycket energisk personlighet. Men endast i detta avseende är Bismarcks åsikter intressanta; som svar på frågan om personlighetens roll i historien kan de likväl inte betraktas. Enligt Bismarck försiggår händelserna av sig själva, och vi kan blott säkerställa åt oss det som de förbereder. Men varje handling för att "säkerställa" något är också en historisk händelse. Vari skiljer sig då sådana händelser från de som försiggår av sig själva? I verkligheten är nästan varje historisk händelse både ett "säkerställande" åt någon av redan mogna frukter av en föregående utveckling och samtidigt en länk i den kedja av händelser som förbereder framtida frukter. Hur kan man då ställa handlingarna för att "säkerställa" i motsättning till tingens naturliga gång? Bismarck ville tydligen säga att de i historien verkande personerna eller grupperna av personer aldrig varit och aldrig kommer att bli allsmäktiga. Därom råder naturligtvis inte det ringaste tvivel. Men vi skulle i alla fall vilja veta vad deras - naturligtvis långt ifrån allsmäktiga - kraft beror på; under vilka omständigheter den växer och under vilka den avtar. På dessa frågor svarar varken Bismarck eller den "universella" historieuppfattningens lärde försvarare, som citerar Bismarck.

Man träffar visserligen på mer klagörande citat hos Lamprecht.[7*] Han anför till exempel följande ord, av Monod,[13] en av de mest framstående representanterna för den moderna historievetenskapen i Frankrike:

"Historikerna har alltför mycket vant sig vid att uteslutande ägna uppmärksamhet åt de glänsande, namnkunniga och tillfälliga yttringarna av mänsklig verksamhet, åt stora händelser och stora män i stället för att utforska de stora och långsamma rörelserna i de ekonomiska förhållandena och de sociala institutionerna, vilka bildar den verkligt intressanta och oförgängliga delen av den mänskliga utvecklingen - den del som med viss bestämdhet kan analyseras och i viss mån kan hänföras till lagar. De betydande händelserna och personligheterna är i själva verket betydelsefulla just som tecken och symboler för olika moment i den totala utvecklingen. Men flertalet av de händelser som kallas historiska står i samma förhållande till den verkliga historien som vågorna förhåller sig till den djupa och ständiga ebb- och flodrörelsen - de uppstår på havsytan, glänser ett ögonblick i alla ljusets färger men krossas sedan mot stranden och lämnar ingenting efter sig".

Lamprecht förklarar sig beredd att skriva under vartenda av dessa Monods ord. Det är känt att tyska vetenskapsmän lika ogärna instämmer med de franska, som franska med de tyska. Därför framhävde den belgiske historikern Pirenne[14] med särskilt stor tillfredsställelse i "Revue

historique" denna överensstämmelse i historieuppfattningen mellan Monod och Lamprecht. "Denna överensstämmelse är ytterst betecknande", anmärker han. "Den visar uppenbarligen att framtiden tillhör de nya historiska uppfattningarna."

V

Vi delar inte Pirennes angenäma förhoppningar. Framtiden kan inte tillhöra oklara och obestämda uppfattningar, och just sådana är Monods och särskilt Lamprechts åsikter. Man kan naturligtvis inte underlåta att med glädje hälsa en riktning, som förklarar att historieforskningens viktigaste uppgift består i att studera de samhällseliga institutionerna och de ekonomiska förhållandena. Denna vetenskap kommer att gå långt när denna riktning slutgiltigt får fotfäste inom den. Men för det första tar Pirenne fel när han anser att denna riktning är ny. Den uppstod inom historievetenskapen redan på 1820-talet. Guizot, Mignet, Augustin Thierry och senare Tocqueville och andra representerade den glänsande och konsekvent. Monods och Lamprechts uppfattningar utgör endast svaga kopior av ett gammalt, men mycket förnämligt original. För det andra, hur djuplodande Guizots, Mignets och andra franska historikers uppfattningar än var för sin tid, så lämnade de dock mycket oförklarad. Det finns i deras uppfattningar intet exakt eller fullständigt svar på frågan om personlighetens roll i historien. Men den historiska vetenskapen måste faktiskt lösa denna fråga, om det är dess representanter beskärmt att befria sig från den ensidiga uppfattningen om sin vetenskap. Framtiden tillhör den skola, som bl.a. kommer att ge det bästa svaret även på denna fråga.

Guizots, Mignets och andra historikers uppfattningar inom denna riktning uppstod som en reaktion mot 1700-talets historiska uppfattningar och bildar deras *antites*. På 1700-talet hänförde de personer, som då sysselsatte sig med historiens filosofi, allt till *personligheternas medvetna verksamhet*. Det fanns självfallet även då undantag från den allmänna regeln. Sålunda var det filosofiskt-historiska blickfånget hos Vico, Montesquieu och Herder [15] mycket vidare. Men vi talar inte om undantagen. Det överväldigande flertalet av 1700-talets tänkare betraktade historien just på det sätt som vi sagt. I detta hänseende är det mycket intressant att i vår tid på nytt läsa exempelvis Mablys[16] historiska verk. Enligt Mably var det Minos[17] som helt och hållet skapade kreternas socialpolitiska liv och seder, och Lykurgos[18] som gjorde Sparta samma tjänst. När spartanerna "föraktade" materiell rikedom, så hade de just Lykurgos att tacka för detta, eftersom han "så att säga trängde ned till djupet av sina medborgares hjärtan och där kvävde åtrån efter rikedom i dess linda" (*descendit pour ainsi dire jusque dans le fond du coeur des citoyens*) etc. [8*] Om spartanerna sedermera avvek från den av Lykurgos anvisade vägen, så bar Lysander[19] skulden till det, eftersom han försäkrade dem att "de nya tiderna och de nya omständigheterna kräver nya levnadsregler och en ny politik".[9*] Forskningsresultat, skrivna från en sådan synpunkt, hade mycket litet gemensamt med vetenskap och skrevs liksom predikningarna endast på grund av de moraliska "lärdomar", som man trodde härflyta ur dem. Just mot dessa uppfattningar vände sig restaurationstidens[M*] franska historiker[20]. Efter de omvälvande händelserna i slutet av 1700-talet blev det absolut omöjligt att tänka sig historien som ett verk av mer eller mindre framträdande och mer eller mindre ädla och upplysta personligheter, som efter eget gottfinnande ingjuter de ena eller andra känslorna eller begreppen hos den oupplysta men följsamma massan. Därtill kom att denna historiefilosofi upprörde den plebejiska[N*] stoltheten hos bourgeoisins teoretiker. Här yppade sig samma känslor som framträdde redan på 1700-talet, då det borgerliga dramat uppstod. I

kampen mot de gamla historiska uppfattningarna använde Thierry för resten samma argument som Beaumarchais och andra anfört mot den gamla estetiken.[10*] Slutligen hade de stormar, som kort förut gått över Frankrike, mycket tydligt visat, att de historiska händelsernas förlopp ingalunda bestäms endast genom människornas medvetna handlingar. Enbart denna omständighet borde redan ha lett in tanken på att dessa händelser utspelas under inflytande från någon fördold nödvändighet vilken - liksom de elementära naturkrafterna - verkar blint men enligt vissa ofrånkomliga lagar. Högst anmärkningsvärt är det faktum, som hittills ingen så vitt vi har oss bekant påpekat, nämligen att den nya uppfattningen om historien som en lagbunden process mest konsekvent hävdades av de franska historikerna från restaurationsepoken och just i de verk som behandlar den franska revolutionen. Hit hör exempelvis Mignets och Thiers' verk. Chateaubriand kallade den nya historiska skolan *fatalistisk*. Han formulerade den uppgift som den ställde forskarna inför på följande sätt:

"Detta system kräver att historikern skildrar de ohyggligaste illdåd utan indignation och de största dygder utan sympati samt med sin iskalla blick i samhällets liv endast ser yttringen av oavvändbara lagar, i kraft av vilka varje skeende fullbordas just på det sätt som det ofrånkomligen måste fullbordas".[11*]

Det är naturligtvis oriktigt. Den skolan krävde ingalunda lidelsefrihet av historikern. Augustin Thierry har till och med öppet förklarat att politiska lidelser som skärper forskarens förstånd kan tjäna som ett mäktigt medel för upptäckten av sanningen.[12*] Det räcker om man gör sig en smula bekant med Guizots, Thiers' och Mignets historiska arbeten för att se, att de sympatiserade mycket varmt med bourgeoisin såväl i dess kamp mot den världsliga och kyrkliga aristokratin som i dess strävan att undertrycka det uppkommande proletariats krav. Men ostridigt är följande: den nya historiska skolan uppstod på 1820-talet, d.v.s. vid en tid då aristokratin *redan* var besegrad av bourgeoisin, även om den fortfarande gjorde försök att återvinna något av sina gamla privilegier. Det stolta medvetandet om den egna klassens seger kom till synes i alla betraktelser av den nya skolans historiker. Och eftersom bourgeoisin aldrig utmärkt sig för någon ridderlig finkänslighet, så framträdde ibland en grym inställning till de besegrade i betraktelserna från bourgeoisins lärda representanter. "Le plus fort absorbe le plus faible", säger Guizot i en av sina polemiska broschyrer, "Cela est de droit". ["Den starkare uppslukar den svagare, och det är hans rättighet."] Inte mindre grym är hans inställning till arbetarklassen. Denna grymhet, som tidvis antog skepnad av lugn lidelsefrihet, har också vilselett Chateaubriand. Dessutom var det på den tiden ännu inte fullt klart hur *lagbundenheten* i den historiska rörelsen borde förstås. Slutligen kunde den nya skolan synas fatalistisk just därför, att den i sin strävan att lägga hela vikten på synpunkten om lagbundenheten ägnade föga uppmärksamhet åt de stora historiska personligheterna.[O*]

Det var svårt för folk som hade uppfostrats i 1700-talets historiska idéer att försona sig med detta. Från alla sidor haglade invändningar mot de nya historikerna och då uppstod en strid vilken, som vi ser, än i dag inte är avslutad.

I januari 1826 skrev Sainte-Beuve[21] i "Globe" med anledning av att femte och sjätte banden av Thiers' "Franska revolutionens historia" utkom:

"I vilket ögonblick som helst kan människan genom ett plötsligt beslut av sin vilja föra in i händelsernas gång en ny, oväntad och föränderlig kraft, som kan ge den en annan inriktning men som själv på grund av sin föränderlighet inte låter sig mätas".

Man skall inte tro att Sainte-Beuve förutsatte att den mänskliga viljans "plötsliga beslut" skulle tillkomma utan någon som helst orsak. Nej, det skulle vara alltför naivt. Han påstod bara att de andliga och moraliska egenskaperna hos en människa, som spelar en mer eller mindre viktig roll i samhällslivet, att hennes talanger, kunskaper, beslutsamhet eller villrådighet, djärvhet eller feghet etc. inte kan förbli utan märkbart inflytande på händelsernas förlopp och resultat, men dessa egenskaper låter sig emellertid inte förklaras enbart med folkens allmänna utvecklingslagar, utan de utbildas alltid och i hög grad under påverkan av det, som man kunde kalla privatlivets tillfälligheter. Låt oss anföra några exempel för att klargöra denna, som det för övrigt synes oss, även dessförutan klara tankegång.

I det österrikiska tronföljdskriget tillkämpade sig de franska trupperna några glänsande segrar, och Frankrike kunde av allt att döma tvinga Österrike att släppa till ett tämligen stort område av det nuvarande Belgien; men Ludvig XV krävde inte dessa avträdelser, ty enligt egen utsago krigade han inte som en krämare utan som en kung, och fransmännen fick ingenting genom freden i Aachen. Men om Ludvig XV haft en annan natur, så skulle Frankrikes territorium kanske ha utvidgats, vilket skulle ha medfört en viss förändring av dess ekonomiska och politiska utveckling.

Sjuåriga kriget förde som bekant Frankrike i allians med Österrike. Det påstås att denna allians slöts under stark påverkan från madame Pompadour, som kände sig mycket smickrad av att den stolta Maria Theresia i ett brev till henne kallade henne sin kusin eller kära väninna (bien bonne amie). Man kan därför säga att om Ludvig XV haft strängare seder och om han stått under mindre starkt inflytande av sina favoritdamer, så skulle madame Pompadour inte vunnit ett sådant inflytande på händelsernas gång, och de skulle ha tagit en annan vändning.

Vidare. Sjuåriga kriget blev ett misslyckat krig för Frankrikes del: dess generaler led flera mycket nesliga nederlag. De uppförde sig överhuvudtaget mer än underligt: Richelieu sysselsatte sig med plundringar, medan Soubise och Broglie ständigt hindrade varandra. När Broglie exempelvis angrep fienden vid Phillinghausen, hörde Soubise kanondundret men skyndade inte kamraten till hjälp såsom det var överenskommet och som han utan tvekan borde ha gjort, och därför blev Broglie tvungen att retirera.[13*] Den totalt oduglige Soubise hölls om ryggen av samma madame Pompadour. Och man kan återigen säga: Om Ludvig XV varit mindre sinnlig eller om hans älskarinna inte blandat sig i politiken, skulle händelseförloppet inte blivit så ogynnsamt för Frankrike.

De franska historikerna gör gällande, att Frankrike överhuvudtaget inte borde ha fört krig på den europeiska kontinenten utan i stället koncentrerat alla sina ansträngningar till sjöss för att skydda sina kolonier mot Englands anslag. Om Frankrike hade handlat på ett annat sätt, skulle den oundvikliga madame Pompadour återigen varit skuld därtill, ty hon ville göra "sin kära väninna" Maria Theresia till lags. Sjuåriga kriget resulterade i att Frankrike förlorade sina bästa kolonier, vilket utan tvivel kraftigt påverkade utvecklingen av landets ekonomiska förhållanden. Kvinnlig fåfänga uppträder här för oss i rollen som en inflytelserik "faktor" i den ekonomiska utvecklingen.

Behövs det andra exempel? Vi skall anföra ännu ett, det kanske mest iögonfallande. Under samma sjuåriga krig, i augusti 1761, förenade sig de österrikiska trupperna med de ryska i Schlesien och omringade Friedrich vid Striegau. Friedrichs läge var förtvivlat, men de allierade dröjde med anfallet och general Buturlin,[22] som 20 dagar stått framför fienden, drog till och med tillbaka sina trupper från Schlesien och lämnade kvar blott en del av sina styrkor till förstärkning åt den österrikiske generalen Laudon. Laudon intog Schweidnitz, i vars närhet Friedrich stod, men denna

framgång betydde föga. Men tänk om Buturlin hade haft en mera beslutsam karaktär? Om de allierade hade anfallit Friedrich och inte gett honom tid att förskansa sig i sitt läger? Det är möjligt att de hade slagit honom i grunden och att han blivit tvungen att föga sig i segerherrarnas villkor. Och detta hände knappt några månader före en ny tillfällighet, kejsarinnan Elisabets död, som på en gång starkt förändrade läget till förmån för Friedrich. Frågan är vad som skulle ha skett, om Buturlin ägt större beslutsamhet eller om det på hans post stått en man som Suvorov?[23]

I analysen av de "fatalistiska" historikernas åsikter framlade Sainte-Beuve ytterligare en synpunkt som också är värd uppmärksamhet. I den av oss redan citerade artikeln om Mignets "Franska revolutionens historia" sökte han bevisa, att franska revolutionens förlopp och utgång inte endast betingades av de allmänna orsaker som framkallade den, och inte endast av de lidelser som den i sin tur utlöste, utan även av en mångfald obetydliga företeelser, som undgår forskarens uppmärksamhet och inte ens hör till de företeelser, som egentligen kallas samhälleliga.

"Samtidigt som dessa (allmänna) orsaker och de (av dem framkallade) lidelserna verkade", skrev han, "var de fysiska och fysiologiska naturkrafterna heller inte overksamma: stenen lydde fortfarande under tyngdlagen, blodet upphörde inte att cirkulera i ådrorna. Skulle inte händelsernas gång ha ändrats om, låt oss säga, Mirabeau inte hade dött i feber, om en tegelsten händelsevis hade fallit ned och slagit ihjäl Robespierre eller om han dött i slaganfall, eller om en kula hade fällt Bonaparte? Skulle ni kanske ha mod att påstå att händelsernas gång ändå hade blivit densamma? Om ett tillräckligt antal sådana tillfälligheter som de av mig förutsatta hade inträffat, skulle händelsernas gång ha kunnat bli rakt motsatt den, som ni ansåg vara oundviklig. Jag har ju full rätt att förutsätta sådana tillfälligheter, ty varken revolutionens allmänna orsaker eller de av de allmänna orsakerna framkallade lidelserna utesluter dem."

Han anför vidare den kända anmärkningen, att historien skulle ha fått ett helt annat förlopp om Kleopatras näsa hade varit en aning kortare och medger till slut, att det kan anföras mycket till försvar för Mignets åsikter, samt påvisar än en gång vari denne författares fel består: Mignet tillskriver enbart de allmänna orsakerna de resultat, till vilkas uppkomst även en mångfald andra, små, dunkla och ogripbara orsaker bidragit. Det är som om hans stränga förstånd inte ville erkänna existensen av sådant, som han inte kan se någon ordning och lagbundenhet i.

VI

Finns det någon grund för dessa Sainte-Beuves invändningar? Det ser ut som om de innehåller en viss del sanning. Men hur mycket? För att bestämma det skall vi först betrakta den tanken, att människan genom "plötsliga beslut av sin vilja" kan i händelsernas gång införa en ny kraft, som är i stånd att i betydande grad förändra utvecklingen. Vi har anført några exempel, som vi anser belyser denna tanke på ett bra sätt. Låt oss tänka oss in i dessa exempel.

Det är bekant för alla att militärväsendet i Frankrike undan för undan råkade i förfall under Ludvig XV:s regering. Henri Martin anmärker att den franska hären, i vars släptåg städse en mängd prostituerade kvinnor, handlande och tjänare följde och i vilken det var tre gånger så många draghästar som ridhästar, under sjuåriga kriget mera erinrade om Darius' och Xerxes' horder än om Turennes och Gustav Adolfs arméer.[14*] Archenholtz berättar i sin historia över detta krig att de

franska officerare, som kommenderades ut på vakt, ofta lämnade de poster de fått sig anförtrodda och gick att dansa någonstans i grannskapet och att de utförde befälets order blott när de fann det nödvändigt och bekvämt. Detta jämmerliga tillstånd inom armén berodde på adelns förfall - ty adelsmännen intog likväl fortfarande alla högre poster inom armén - samt den allmänna upplösningen av hela "den gamla regimen", som snabbt gick sin undergång till mötes. Enbart dessa *allmänna* orsaker var fullt tillräckliga för att sjuåriga kriget skulle ta en för Frankrike ogynnsam vändning. Men det är otvivelaktigt, att odugligheten hos sådana generaler som Soubise ännu mer ökade den fara för den franska arméns misslyckande, som framkallades av de allmänna orsakerna. Men eftersom Soubise klarade sig tack vare madame Pompadour, så måste man erkänna att den fåfänga markisinnan var en av de "faktorer", som i betydande grad *förstärkte* det för Frankrike ogynnsamma inflytandet på saken, som de allmänna orsakerna utövade under sjuåriga kriget.

Markisinnan de Pompadours styrka låg inte i hennes egen utan i konungens makt, vilken underordnade sig hennes vilja. Kan man säga att Ludvig XV till sin karaktär var sådan som han obetingat måste vara enligt den allmänna utvecklingsgången i de samhällliga förhållandena i Frankrike? Nej, även om utvecklingen varit densamma, skulle hans plats ha kunnat intas av en kung med en helt annan inställning till kvinnorna. Sainte-Beuve skulle säga att för ett sådant resultat skulle det vara tillräckligt med verkan från dunkla och ogripbara fysiologiska orsaker. Och han skulle ha rätt. Men om det förhåller sig på det viset, så blir slutsatsen den, att dessa dunkla fysiologiska orsaker påverkade förloppet och utgången av sjuåriga kriget och därmed även Frankrikes fortsatta utveckling, som skulle ha tett sig annorlunda om landet inte förlorat större delen av sina kolonier under sjuåriga kriget. Nu är frågan: Står inte denna slutsats i motsättning till uppfattningen om lagbundenheten i den samhällliga utvecklingen?

Nej, inte det ringaste. Hur otvivelaktig verkan av personliga egenskaper än är i de påvisade fallen, så är det inte mindre otvivelaktigt att denna verkan kunde inträda *blott under de givna samhälliga förhållandena*. Efter slaget vid Rossbach var fransmännen ytterst förtörnade på Soubises beskyddarinna. Hon fick dagligen ett stort antal anonyma brev fulla av hotelser och skymford. Det upprörde madame Pompadour förfärligt och hon började lida av sömnlöshet.[15*] Men hon fortsatte i alla fall att stödja Soubise. I ett av sina brev till honom 1762 skrev hon att han inte infriat de på honom ställda förhoppningarna och tillfogade: "Men oroa er inte. Jag skall vaka över Edra intressen och försöka försona Er med kungen".[16*] Hon gav som synes inte efter för den offentliga opinionen. Varför gjorde hon inte det? Sannolikt därför att det dåvarande franska samhället *inte hade möjlighet att tvinga* henne till reträtt. Och varför kunde det dåvarande franska samhället inte göra det? Hindret bestod i detta samhälles organisation, som i sin tur var beroende av styrkeförhållandet mellan de samhällliga krafterna i Frankrike. Ur styrkeförhållandet mellan dessa krafter måste följaktligen i sista instans den omständigheten förklaras, att Ludvig XV:s karaktär och hans favoritdamers nycker kunde ha ett så sorgligt inflytande på Frankrikes öde. Om det inte varit kungen som utmärkt sig genom svaghet för det kvinnliga könet utan någon kunglig kock eller stallmästare, så skulle ju denne inte fått någon historisk betydelse. Det är klart att det viktiga här inte är svagheten utan den samhällliga ställning, som en av denna svaghet lidande person intar. Läsaren inser att detta resonemang kan tillämpas på alla andra ovan anförda exempel. I dessa betraktelser behöver man bara ändra det som bör ändras, till exempel sätta Ryssland i stället för Frankrike och Buterlin i stället för Soubise o.s.v. Vi skall därför inte upprepa dem.

Resultatet blir således att personligheterna på grund av de givna egenskaperna i sin karaktär kan utöva inflytande på samhällets öden. Ibland kan deras inflytande till och med vara mycket

betydande, men själva möjligheten av ett sådant inflytande liksom även dess omfattning beror på hur samhället är organiserat och styrkeförhållandet mellan dess krafter. En personlighets karaktärsegenskaper är en "faktor" i den samhälleliga utvecklingen endast där, då och i den mån, som de samhälleliga förhållandena tillåter dem att vara det.

Man kan framhålla för oss, att storleken av personlighetens inflytande är beroende även av personlighetens talanger. Det är vi villiga att medge. Men personligheten kan visa sina talanger först när den intar den ställning i samhället som erfordras härför. Hur kunde Frankrikes öde hamna i händerna på en person, som saknade all förmåga och lust att tjäna samhället? Därför att landets samhälleliga organisation var sådan. Just denna organisation bestämmer vid varje given tidpunkt de roller - och följaktligen även den samhälleliga betydelse - som det kan falla på begåvade eller obegåvade personligheters lott att spela.

Men om personligheternas roll bestäms av samhällets organisation, hur kan då deras samhälleliga inflytande, som är beroende av deras roll, stå i motsättning till begreppet om lagbundenheten i den samhälleliga utvecklingen? Deras samhälleliga inflytande står inte heller i motsättning till detta begrepp, utan tjänar som en högst markant illustration till detsamma.

Här måste man emellertid notera följande. Den av samhällets organisation betingade möjligheten för personligheterna att utöva samhälleligt inflytande öppnar portarna till s.k. *tillfälligheters* inflytande på folkens historiska öden. Ludvig XV:s sinnlighet var en ofrånkomlig följd av hans fysiska tillstånd. Men i förhållande till Frankrikes allmänna utvecklingsgång var detta tillstånd något *tillfälligt*. Emellertid blev det, som vi redan anfört, inte utan inflytande på Frankrikes vidare öde och blev självt en av de orsaker som betingade detta öde. Mirabeaus död förorsakades naturligtvis av fullt regelbundna patologiska processer. Men ofrånkomligheten i dessa processer var ingalunda beroende av den allmänna utvecklingen i Frankrike utan av vissa individuella säregenheter i den berömde vältalarens organism och av de fysiska förhållanden under vilka han blev smittad. I förhållande till den allmänna utvecklingen i Frankrike var dessa säregenheter och dessa förhållanden *tillfälliga*. Men Mirabeaus död påverkade revolutionens fortsatta förlopp och hör till de orsaker som betingade detta förlopp.

Ännu mer påfallande är verkningarna av tillfälliga orsaker i det ovan anförda exemplet med Friedrich II, som klarade sig ur en ytterst svår situation endast tack vare Buturlins obeslutsamhet. Till och med i förhållande till det allmänna förloppet av Rysslands utveckling kunde utnämningen av Buturlin vara tillfällig i den mening vi inlagt i detta ord, och för Preussens allmänna utvecklingsgång hade den givetvis ingen betydelse. Och ändå kan antagandet att Buturlins obeslutsamhet räddade Friedrich ur hans förtvivlade läge inte fränkännas sannolikhet. Om Suvorov stått på Buturlins post, skulle Preussens historia möjligen ha gestaltat sig annorlunda. Således beror staternas öden mången gång på tillfälligheter, som man skulle kunna kalla *tillfälligheter av andra graden*. Hegel sade: "Im allem endlichen ist ein Element des Zufälligen" (I allt ändligt finns ett element av det tillfälliga.) I vetenskapen har vi att göra bara med "det ändliga". Därför kan man säga att det finns ett element av det tillfälliga i alla processer som utforskas av vetenskapen. Utesluter det inte möjligheten av vetenskaplig insikt om företeelserna? Ingalunda. *Det tillfälliga är någonting relativt*. Det framträder blott i de *nödvändiga* processernas skärningspunkt. Européernas uppdykande i Amerika var för Mexicos och Perus invånare en *tillfällighet* i den meningen, att det inte hade sitt ursprung i dessa länders sociala utveckling. Men den sjöfartslust, som grep västeuropéerna i slutet av medeltiden, var däremot ingen tillfällighet; inte heller den omständigheten var tillfällig, att européernas kraft lätt övervann infödingarnas motstånd. Inte heller

följderna av européernas erövring av Mexico och Peru var tillfälliga; dessa följder bestämdes i sista hand genom resultanten av två krafter: de erövrade ländernas ekonomiska läge å ena sidan och erövrarnas ekonomiska läge å den andra. Men dessa krafter, och likaså deras resultat, kan fullt ut bli föremål för en sträng vetenskaplig undersökning.

Tillfälligheterna under sjuåriga kriget utövade i fortsättningen stort inflytande på Preussens historia. Men deras inflytande skulle ha blivit helt annorlunda, om de träffat Preussen på ett annat utvecklingsstadium. Tillfälligheternas följder bestämdes även här genom resultanten av två krafter: å ena sidan det samhälleliga tillståndet i Preussen och å den andra det samhälleliga tillståndet i de europeiska stater som påverkade Preussen. Följaktligen hindrar det tillfälliga inte heller här på något sätt ett vetenskapligt studium av företeelserna.

Vi vet nu att personligheterna ofta utövar stort inflytande på samhällets öden, men att detta inflytande bestäms av samhällets inre struktur och dess förhållande till andra samhällen. Men därmed är frågan om personlighetens roll i historien ingalunda uttömd. Vi måste ta itu med denna fråga från ytterligare en sida.

Sainte-Beuve hyste den åsikten, att förekomsten av ett tillräckligt stort antal obetydliga och dunkla orsaker av det slag han här nämner skulle ha kunnat ge den franska revolutionen en utgång, som hade varit *motsatsen* till den vi känner. Det är ett stort misstag. I vilka egendomliga sammanflätningar de obetydliga psykologiska och fysiologiska orsakerna än förenat sig, skulle de ändå inte ha kunnat undanröja de stora sociala behov, som framkallade den franska revolutionen; och så länge dessa behov icke tillfredsställts, hade den revolutionära rörelsen i Frankrike inte avstannat. För att revolutionens utgång skulle ha blivit motsatsen till det den verkligen blev, hade man måst ersätta de bestående behoven med andra av motsatt karaktär, men det hade självfallet inga kombinationer av obetydliga orsaker kunnat åstadkomma.

Den franska revolutionens orsaker låg i säregenheterna hos de *samhälleliga förhållandena*, medan de av Sainte-Beuve förutsatta obetydliga orsakerna endast kunde ha sin rot i *individuella säregenheter* hos enskilda personer. Den yttersta orsaken till de samhälleliga förhållandena ligger i produktivkrafternas tillstånd och detta är beroende av enskilda personers individuella säregenheter endast i den meningen, att dessa personer har större eller mindre förmåga att åstadkomma tekniska förbättringar, upptäckter och uppfinningar. Sainte-Beuve tänkte emellertid inte på sådana säregenheter. Men alla andra eventuella säregenheter tillförsäkrar inte enskilda personer något direkt inflytande på produktivkrafternas tillstånd och följaktligen heller inte på de samhällsförhållanden, som är betingade av detta, d.v.s. på de *ekonomiska förhållandena*. Vilka säregenheter en given personlighet än må besitta, så förmår han dock inte undanröja de givna ekonomiska förhållandena, därest de motsvarar produktivkrafternas givna tillstånd. Men personlighetens individuella säregenheter gör honom mer eller mindre duglig att tillgodose de samhälleliga behov, som uppkommer på grund av de givna ekonomiska förhållandena eller att motverka tillgodoseendet av dessa behov. Det mest trängande samhälleliga behovet i Frankrike i slutet av 1700-talet var att ersätta de föråldrade politiska institutionerna med andra, som bättre motsvarade landets nya ekonomiska struktur. De mest framstående och dugliga statsmännen på den tiden var just de, som hade större förmåga än andra att verka för tillgodoseendet av detta trängande behov. Antag att Mirabeau, Robespierre och Bonaparte var sådana män. Vad skulle ha skett om inte Mirabeau genom en för tidig död ryckts bort från den politiska scenen? Den konstitutionella monarkins parti skulle ha behållit sin stora makt längre; dess motstånd mot republikanerna skulle därför ha blivit mer energiskt. Men det är också allt. Ingen Mirabeau kunde då ha förhindrat

republikanernas seger. Mirabeaus kraft baserade sig helt och hållet på folkets sympati och förtroende för honom, men folket strävade efter republiken, eftersom hovet retade folket genom sitt envetna försvar av den gamla regimen. Så snart folket fått klart för sig, att Mirabeau inte sympatiserade med dess republikanska strävanden, skulle de ha upphört att sympatisera med honom, och då hade den store vältalaren förlorat så gott som allt inflytande och antagligen sedan fallit offer för samma rörelse som han förgäves sökte hejda. Ungefär detsamma kan sägas även om Robespierre. Antag att han var en absolut oersättlig kraft inom sitt parti. Men han var dock inte den enda kraften i partiet. Om han händelsevis dödats av en nedfallen tegelsten, låt oss säga i januari 1793, så hade hans plats naturligtvis intagits av någon annan. Och även om denne nye man varit Robespierre underlägsen i alla hänseenden, så skulle händelserna dock utvecklats *i samma riktning* som de utvecklade sig medan Robespierre var i livet. Sålunda skulle exempelvis girondisterna även i detta fall säkerligen inte undgått nederlaget, men det är möjligt att Robespierres parti skulle ha förlorat makten något tidigare, så att vi nu inte skulle tala om reaktionen under thermidor[24] utan under floréal, prairial eller messidor[25]. Många kommer kanske att säga, att Robespierre genom sin obevekliga terror inte fördröjde utan påskyndade sitt partis fall. Vi skall här inte närmare undersöka detta antagande utan låta det gälla som fullt motiverat. I så fall måste man förutsätta att Robespierre-partiets fall inte hade skett i thermidor utan i fructidor, vendémiaire eller brumaire. Kort sagt, det skulle kanske ha skett tidigare men också senare, det skulle dock ovillkorligen ha skett, ty det folkskikt som detta parti stödde sig på var ingalunda förberett för ett långvarigt herravälde. I varje fall hade det inte kunnat bli fråga om resultat som varit "motsatta" dem, som uppkom genom Robespierres energiska medverkan.

De skulle inte ha kunnat inträda ens om, låt oss säga, en kula hade fällt Bonaparte under slaget vid Arcole. Det som han gjorde under sina italienska och andra fälttåg skulle också andra generaler ha gjort. De skulle förmodligen inte lagt i dagen så stor talang som han och inte heller hemfört så glänsande segrar. Men den franska republiken skulle i alla fall ha utgått som segrare ur sina dåtida krig, därför att republikens soldater var ojämförligt bättre än alla andra europeiska soldater. Vad beträffar den 18 brumaire[26] och dess inflytande på Frankrikes inre liv, så skulle även här händelsernas allmänna förlopp och utgången *i grund och botten* sannolikt ha blivit desamma som under Napoleon. Republiken, som sårades dödligt den 9 thermidor, tynade långsamt bort. Direktoriets[P*] var inte i stånd att återupprätta den ordning som bourgeoisin nu så ivrigt längtade efter, sedan den befriat sig från de högre ståndens herravälde. För ordningens återupprättande erfordrades "*en god värja*", som Sieyès uttryckte sig. Först trodde man att general Joubert skulle spela rollen av den välgörande värjan, men när han stupade vid Novi började man tala om Moreau, Macdonald och Bernadotte.[17*] Bonaparte började man tala om först senare, och om han hade stupat liksom Joubert, skulle man säkert inte ha erinrat sig honom utan lanserat någon annan "värja". Det är självklart att en man, som genom händelserna upphöjdes till en diktators rang, å sin sida outtröttligt måste tränga sig fram till makten och energiskt och hänsynslöst skjuta undan alla som står i hans väg. Bonaparte besatt en järnhård energi, och han ryggade inte tillbaka för något för att nå sina syften. Men utom honom fanns det på den tiden rätt många energiska, talangfulla och äregiriga egoister. Den plats som Napoleon lyckades lägga beslag på skulle säkerligen inte ha blivit obesatt. Antag att en annan general som uppnått denna plats varit mer fredsvänlig än Napoleon, att han inte hade gjort hela Europa till sin fiende och därför slutat sina dagar i Tuilerierna och inte på S:t Helena. Då skulle bourbonerna överhuvudtaget inte ha kommit tillbaka till Frankrike, och för dem skulle resultatet då naturligtvis ha blivit "*motsatsen*" till vad det i verkligheten blev. Men med hänsyn till Frankrikes hela inre liv skulle det föga ha skilt sig från det faktiska resultatet. Sedan

"den goda värjan" hade återupprättat ordningen och säkerställt bourgeoisins herravälde skulle bourgeoisin snart ha tröttnat på dess kasernvanor och despotism. Det skulle då ha uppstått en liberal rörelse av samma art som under restaurationen, kampen skulle så småningom blossat upp, och eftersom "goda värjor" inte utmärker sig för någon foglighet skulle dygdemönstret Louis Philippe måhända ha bestigit sina kära släktingars tron redan 1820 eller 1825 istället för 1830. Alla dylika förändringar i händelsernas gång skulle delvis ha kunnat påverka det fortsatta politiska livet och genom detta även det ekonomiska livet i Europa. Men den slutliga utgången av den revolutionära rörelsen skulle i alla fall aldrig ha kunnat bli "*motsatsen*" till den faktiska utgången. Inflytelserika personer kan tack vare sina förstånds- och karaktärsegenskaper ändra *händelsernas individuella prägel och några av deras speciella följder*, men de kan aldrig ändra deras allmänna *riktning*, ty den bestäms av andra krafter.

VII

Dessutom bör följande noteras. När vi resonerar om de stora personligheternas roll i historien, faller vi nästan alltid offer för en viss optisk villa, som det kan vara nyttigt att påvisa för läsaren.

När Napoleon framträdde i rollen som "den goda värjan" vilken räddade samhällsordningen, så avspärrade han därmed från denna roll alla andra generaler, av vilka måhända en del hade kunnat spela den lika eller nästan lika bra som Napoleon. När det samhälleliga behovet av en energisk, militär härskare var tillfredsställt, så stängde den samhälleliga organisationen vägen för alla andra militära talanger till posten som militär härskare. Den samhälleliga organisationens kraft blev en kraft som inte gynnade framträdandet av andra talanger av samma slag. Härigenom uppkommer också den optiska villa som vi talade om. Napoleons *personliga* kraft framstår för oss i ytterst förstorat mått, emedan vi tillskriver den hela den *samhälleliga* kraft som framfört och understött den. Hans personliga kraft synes oss vara någonting alldeles utomordentligt, emedan andra liknande krafter aldrig övergått från *möjlighet* till *verklighet*. Och när man frågar oss: hur skulle det ha gått om Napoleon inte funnits till, så råkar vår *fantasi* i förvirring, och det förefaller oss som om hela den samhälleliga rörelse, på vilken hans kraft och inflytande vilade, alls inte skulle ha kunnat komma till stånd utan honom.

I det mänskliga förnuftets utvecklingshistoria förekommer det ytterligt sällan, att den ena personlighetens framgång hindrar en annans framgång. Men inte heller här är vi fria från den nämnda optiska villan. När ett givet samhällsläge ställer sina andliga förespråkare inför bestämda uppgifter, så tar dessa uppgifter framstående hjärnors uppmärksamhet i anspråk ända tills de lyckats lösa dem. När de en gång lyckats därmed, så riktas deras uppmärksamhet på något annat föremål. När den givna talangen *A* löst uppgiften *X*, så drar han samtidigt talangen *B*:s uppmärksamhet från denna redan lösta uppgift till en annan uppgift *Y*. Och när man frågar oss hur det skulle ha gått om talangen *A* dött utan att ha lyckats lösa uppgiften *X*, så får vi den föreställningen, att tråden i samhällets andliga utveckling hade slitits av. Vi glömmar att i händelse av *A*:s död hade *B* eller *C* eller *D* kunnat ta itu med lösningen av uppgiften, och att sålunda den andliga utvecklingens tråd blivit oskadd trots *A*:s för tidiga frånfälle.

För att en person, som besitter ett visst slags talang, tack vare denna skall vinna stort inflytande på händelsernas gång, måste två villkor uppfyllas. För det första måste hans talang bidra till att han

mer än andra motsvarar den givna epokens samhällliga behov: Om Napoleon i stället för sitt militära geni haft Beethovens musikaliska begåvning, skulle han naturligtvis aldrig ha blivit kejsare. För det andra får den existerande samhällsordningen inte spärra vägen för den personlighet, som besitter den givna, just för den tiden erforderliga och nyttiga säregenheter. Om den gamla regimen hade hållit sig ytterligare sjuttiofem år i Frankrike, skulle samme *Napoleon* ha dött som en föga känd general eller överste *Bonaparte*.^[18*] År 1789 var Davot, Desaix, Marmont och Macdonald *underlöjtnanter*, Bernadotte var *fanjunkare*; Hoche, Marceau, Lefebre, Pichegru, Ney, Masséna, Murat och Soult var *underofficerare*; Augereau var *fäktmästare* och Lannes *färgare*, Gouvion Saint-Cyr var *skådespelare*, Jourdan *gårdfarihandlare*, Bessières *barberare*, Brune *sättare*, Joubert och Junot *studenter vid juridiska fakulteten* samt Kleber *arkitekt* och Mortier hade före revolutionen ingen militär utbildning.^[19*]

Om den gamla regimen fortsatt att existera till våra dagar skulle det nu inte falla någon av oss in, att det i Frankrike vid förra århundradets slut fanns en del skådespelare, sättare, barberare, färgare, jurister, gårdfarihandlare och fäktmästare som var *potentiella* militära talanger.^[20*]

Stendhal^[27] anmärker, att en person som var född samma år som Tizian, d.v.s. år 1477, skulle kunnat leva 40 år tillsammans med Rafael och Leonardo da Vinci, av vilka den förre dog 1520 och den senare 1519, att han hade kunnat tillbringa många år tillsammans med Coreggio som dog 1534 och med Michelangelo som levde till 1563, och att denna person skulle ha varit högst 34 år när Giorgione dog, att han kunde ha varit bekant med Tintoretto, Bassano, Veronese, Giulio Romane och Andrea del Sarto; denna person skulle med ett ord ha varit samtida med alla de stora målarna, med undantag för dem som tillhörde Bolognaskolan, som uppträdde ett helt århundrade senare.^[21*] Likaså kan man säga att en person, född samma år som Wouwermans, hade kunnat vara personligt bekant med alla stora holländska målare^[22*] samt att en med Shakespeare jämnårig person levde samtidigt med en rad betydande dramaturger.^[23*]

Man har sedan långt tillbaka iakttagit att talanger överallt och alltid uppträder, där och då de samhällliga förhållandena är gynnsamma för deras utveckling. Det betyder att varje talang som *hävdats sig i verkligheten*, d.v.s. varje talang som blivit en *samhällelig kraft*, är ett resultat av *samhällsförhållandena*. Men om det är så, då är det också klart varför talangfulla personer, som vi förut sade, endast kan förändra händelsernas individuella prägel men inte deras allmänna riktning; *talangerna existerar blott tack vare denna riktning; om den inte finnes, skulle de aldrig överskrida den tröskel som skiljer möjligheten från verkligheten*.

Det är självklart att talangerna är av olika slag.

"När ett nytt steg i civilisationens utveckling skapar en ny konst", säger Taine med rätta, "dyker det upp tiotals talanger, som uttrycker den samhällliga tanken blott till hälften och som grupperar sig kring ett eller två genier som ger ett fullödigt uttryck åt den".^[24*]

Om Rafael, Michelangelo och Leonardo da Vinci hade dött redan som barn på grund av några mekaniska eller fysiologiska orsaker, som inte var förbundna med det allmänna förloppet av den samhällliga och andliga utvecklingen i Italien, så skulle den italienska konsten ha varit mindre fullkomlig, men den allmänna riktningen av dess utveckling under renässansen skulle ha förblivit densamma. Rafael, Leonardo da Vinci och Michelangelo skapade inte denna riktning - de var blott dess bästa tolkare. Det är sant att det kring varje genial person vanligen uppstår en hel skola, varvid lärjungarna försöker att efterlikna mästaren även i de minsta handgrepp; den lucka som skulle ha uppstått i den italienska renässanskonsten genom en för tidig död för Rafael, Michelangelo och

Leonardo da Vinci skulle därför haft stort inflytande på många säregenheter av andrarangsbetydelse i denna konsts fortsatta historia. Men inte heller denna historia skulle i själva verket ha förändrats, därest inte någon väsentlig ändring på grund av några allmänna orsaker inträtt i den allmänna andliga utvecklingen i Italien.

Det är emellertid känt, att kvantitativa förändringar slutligen slår om i kvalitativa. Det stämmer överallt, följaktligen inträffar det också i historien. En given konstriktning kan komma att sakna varje anmärkningsvärt uttryck, därest en ogynnsam kombination av omständigheter i tur och ordning rycker bort ett antal talangfulla personer, som hade kunnat bringa den till uttryck. Men dessa personers förtidiga bortgång hämmar det konstnärliga uttrycket för denna riktning blott ifall den inte är tillräckligt djupgående för att kunna frambringa nya talanger. Men eftersom djupet hos varje given riktning inom litteraturen och konsten bestäms genom dennas betydelse för den klass eller det skikt, vars smak den är uttryck för, och genom den roll som denna klass eller detta skikt spelar i samhället, så beror också här det hela i sista hand på samhällsutvecklingens gång och på styrkeförhållandet mellan samhällskrafterna.

VIII

Således: De personliga säregenheterna hos ledande personligheter bestämmer de historiska händelsernas individuella prägel, och tillfällighets-elementet - i den av oss anförda betydelsen - spelar alltid en viss roll i dessa händelserns förlopp, vars riktning i sista hand bestäms av de så kallade allmänna orsakerna, d.v.s. i själva verket av produktivkrafternas utveckling och de genom dem bestämda ömsesidiga förhållandena mellan människorna i den samhällsekonomiska produktionsprocessen. Tillfälliga företeelser och berömda personers personliga säregenheter är ojämförligt mer iögonfallande än de djupt liggande allmänna orsakerna. På 1700-talet filosoferade man föga beträffande dessa allmänna orsaker och förklarade historien utifrån de historiska personligheternas medvetna handlingar och "lidelser". Detta sekels filosofer påstod att historien skulle kunnat ta en helt annan vändning under inflytande från de mest obetydliga orsaker, t.ex. genom att något slags "atom" börjat irra omkring i huvudet på någon härskare (ett argument som anförs mer än en gång i "Système de la Nature"[28].

Förkämparna för den nya riktningen i historievetenskapen började påvisa att historien inte skulle ha kunnat gå på annat sätt än den i verkligheten gjort, oavsett alla "atomer". I sin strävan att så bra som möjligt framhäva verkningarna av de allmänna orsakerna bortsåg de från betydelsen av de historiska personligheternas säregenheter. Enligt deras uppfattning skulle de historiska händelserna inte ha ändrats en hårsman, om en del personer ersatts med andra, mer eller mindre dugliga personer.[25*] Men om vi en gång godtar en sådan förutsättning måste vi också ofrånkomligen erkänna att *det personliga elementet absolut inte har någon betydelse i historien*, och att allting i historien återförs till verkningarna av de allmänna orsakerna, av den historiska rörelsens allmänna lagar. Detta var en extrem ståndpunkt, som absolut inte lämnar någon plats för de sanningskorn, som låg i den motsatta uppfattningen. Och just därför bevarade den motsatta uppfattningen fortfarande ett visst existensberättigande. Sammanstötningen mellan dessa båda uppfattningar antog formen av antinomi, vars första led utgjordes av de allmänna lagarna och det andra av personligheternas verksamhet. Från synpunkten av det senare ledet i antinomin utgjorde historien

endast en enkel kedja av tillfälligheter; från det första ledets synpunkt föreföll det som om till och med de individuella dragen i de historiska händelserna bestämdes av de allmänna orsakernas verkningar. Men om de individuella dragen i händelserna betingas av inflytandet från de allmänna orsakerna och inte beror på de historiska personligheternas egenskaper, så blir resultatet att dessa drag *bestäms av de allmänna orsakerna* och att de inte kan ändras, oavsett hur dessa personligheter förändras. Teorin antar på så sätt en *fatalistisk karaktär*.

Denna omständighet undgick inte motståndarnas uppmärksamhet. Sainte-Beuve jämförde Mignets historiska uppfattning med Bossuets[29]. Bossuet ansåg att den kraft, som åstadkommer de historiska händelserna, kommer från ovan och att händelserna tjänar som uttryck för en gudomlig vilja. Mignet sökte denna kraft i de mänskliga lidelserna, vilka kommer till uttryck i det historiska skeendet med en naturkrafts obeveklighet och ofrånkomlighet. Men båda betraktade historien som en kedja av företeelser, som under inga omständigheter kunnat gestalta sig annorlunda. De var båda fatalister; i detta avseende stod filosofen den andlige nära (*le philosophe se rapproche du prêtre*).

Denna förebråelse förblev motiverad, så länge läran om lagbundenheten i de samhällliga företeelserna inte medgav, att de personliga säregenheterna hos de framstående historiska personligheterna har något inflytande på händelserna. Och detta klander måste göra så mycket starkare intryck, som den nya skolans historiker i likhet med 1700-talets historiker och filosofer ansåg *den mänskliga naturen* vara den högsta instansen, ur vilken alla *allmänna orsaker* till det historiska skeendet härflyter och vilken de underordnas. Eftersom den franska revolutionen visade, att de historiska händelserna betingas inte enbart av människornas *medvetna* handlingar, så hade Mignet, Guizot och andra lärda av samma riktning fört fram *lidelsernas* verkningar i första planet, vilka ofta undandrar sig varje slags *kontroll från medvetandet*. Men om lidelserna utgör den sista och mest allmängiltiga orsaken till de historiska händelserna, varför har då Sainte-Beuve inte rätt, när han påstår att den franska revolutionen skulle kunnat få en utgång som hade varit raka motsatsen till den vi känner, om det hade framträtt personer med förmåga att hos det franska folket ingjuta lidelser, som varit rakt motsatta dem, som verkligen bringade det i svallning? Mignet skulle säga: Därför att andra lidelser inte skulle ha kunnat bringa de franska sinnena i svallning vid den tiden på grund av den mänskliga naturens innersta egenskaper. Detta kunde i viss mening vara sant. Men denna sanning skulle ha en starkt fatalistisk bismak, emedan den vore liktydig med påståendet att mänsklighetens historia i alla sina enskildheter bestäms av den mänskliga naturens *allmänna* egenskaper. Fatalismen skulle här bli resultatet av att *det individuella uppgick i det allmänna*. Den är för övrigt alltid resultatet av ett sådant uppgående. Man säger: "Om alla samhälliga företeelser är oundvikliga, så kan väl vår verksamhet inte ha någon betydelse." Det är en oriktig formulering av en riktig tanke. Man måste säga: Om allting sker medelst *det allmänna*, så har *det enskilda*, däribland även mina ansträngningar, ingen betydelse. *Denna* slutsats är riktig, det är bara det att den tillämpas felaktigt. Den är meningslös om den tillämpas på den moderna materialistiska historieuppfattningen, i vilken det finns plats också för *det enskilda*. Men den var motiverad, när den tillämpades på de franska historikernas åsikter under restaurationstiden.

Numera kan man inte anse den mänskliga naturen vara den sista och mest allmängiltiga orsaken till det historiska skeendet: Om den mänskliga naturen är oföränderlig, så kan den inte förklara historiens högst föränderliga gång, men om den ändras så är dess förändringar uppenbarligen själva betingade av det historiska skeendet. I vår tid måste man erkänna att den sista och mest allmängiltiga orsaken till mänsklighetens historiska rörelse är utvecklingen av produktivkrafterna, vilka bestämmer de varandra avlösande förändringarna i människornas samhälliga förbindelser.

Vid sidan av denna *allmänna* orsak verkar *speciella* orsaker, d.v.s. *den historiska situation*, under vilken produktivkrafternas utveckling äger rum hos ett bestämt folk och vilken själv i sista instans skapats genom utvecklingen av dessa samma krafter hos andra folk, d.v.s. av samma allmänna orsak.

Slutligen kompletteras inflytandet från de *speciella* orsakerna med de *enskilda* orsakernas verkningar, d.v.s. de personliga säregenheterna hos de socialt verksamma personligheterna och andra "tillfälligheter", på grund av vilka händelserna till sist får sin *individuella prägel*. De *enskilda* orsakerna kan inte åstadkomma några väsentliga förändringar i verkningarna av de *allmänna* och *speciella* orsakerna, som dessutom bestämmer riktningen och gränserna för de *enskilda* orsakernas inflytande. Det är emellertid otvivelaktigt att historien skulle fått en annan prägel, därest de *enskilda* orsaker som inverkat på den hade ersatts med andra orsaker av samma art.

Monod och Lamprecht fasthåller fortfarande vid ståndpunkten om den mänskliga naturen. Lamprecht har mer än en gång kategoriskt förklarat, att det sociala psyket enligt hans mening utgör grundorsaken till de historiska företeelserna. Det är ett stort misstag, och till följd av detta misstag kan den i och för sig berömvärda önskan att ta hänsyn till "det samhälleliga livets hela totalitet" endast leda till en innehållslös om än uppblåst eklekticism eller - hos de mest konsekventa personerna - till betraktelser à la Kablitz och förnuftets och känslans relativa betydelse.

Låt oss emellertid återvända till vårt tema. En stor man är inte stor, därför att hans personliga säregenheter sätter en individuell prägel på stora historiska händelser utan därför att han besitter säregenheter som gör honom mest ägnad att tjäna sin tids stora samhälleliga behov, vilka uppstått under inverkan från allmänna och speciella orsaker. I sitt bekanta verk om hjältar kallar Carlyle[30] de stora männen *begynnare* (beginners). Det är en mycket lyckad benämning. En stor man är just en *begynnare*, ty han ser *längre* än andra och har *starkare* vilja än andra. Han löser de vetenskapliga uppgifter som det tidigare förloppet av samhällets andliga utveckling ställt på dagordningen; han pekar på de nya samhälleliga behov, som uppkommit genom samhällsförhållandenas tidigare utveckling; han tar initiativ för att tillfredsställa dessa behov. Han är en hjälte. Men inte i den bemärkelsen att han skulle kunna stoppa eller ändra tingens naturliga gång, utan i den bemärkelsen att hans verksamhet är det medvetna och fria uttrycket för detta oundvikliga och omedvetna skeende. Däri ligger hela hans betydelse, hela hans styrka. Men det är en kolossal betydelse, en oerhörd styrka.

Bismarck ansåg att vi inte kan göra historia, utan att vi måste vänta tills den är gjord. Men vem gör då historien? Den görs av *samhällsmänniskan*, som är dess *enda "faktor"*. Samhällsmänniskan skapar själv sina, d.v.s. de samhälleliga förhållandena. Men om hon i en given period skapar just dessa och inte andra förhållanden, så sker det naturligtvis inte utan orsak; det betingas av produktivkrafternas tillstånd. Ingen stor man kan påtvinga ett samhälle sådana förhållanden som inte *längre* eller *ännu* inte passar *dessa krafter tillstånd*. I denna mening kan han faktiskt inte göra historia, och i ett sådant fall skulle han förgäves ställa om sin klocka - han skulle inte kunna påskynda tidens gång eller vrida den tillbaka. Lamprecht har fullkomligt rätt i att Bismarck, även när han stod på höjden av sin makt, inte skulle ha kunnat återföra Tyskland till naturahushållningen.

De samhälleliga förhållandena har sin egen logik: Så länge människorna befinner sig i givna ömsesidiga förhållanden kommer de ovillkorligen att känna, tänka och handla just så och inte annorlunda. Mot denna logik skulle även den socialt verksamma personligheten kämpa förgäves: tingens naturliga gång (d.v.s. samma logik, de samhälleliga förhållandenas logik) skulle

omintetgöra alla hans ansträngningar. Men om jag vet, åt vilket håll de samhälleliga förhållandena förändras på grund av de givna förändringarna i samhällets ekonomiska produktionsprocess, så vet jag också, i vilken riktning det sociala medvetandet förändras och har följaktligen möjlighet att påverka det. Att påverka det sociala medvetandet betyder att påverka de historiska händelserna. Således *kan* jag dock i viss mening *göra historia* och jag behöver inte vänta på att den skall "göras".

Monod antar att de för historien verkligt viktiga händelserna och personligheterna är viktiga blott som tecken och symboler för institutionernas och de ekonomiska betingelsernas utveckling. Detta är en riktig, om än mycket oklart uttryckt tanke. Men just därför att det är en riktig tanke, finns det ingen anledning att ställa de stora människors verksamhet i motsättning till de nämnda betingelsernas och institutionernas "*långsamma rörelse*". Den mer eller mindre långsamma förändringen av "de ekonomiska betingelserna" ställer samhället periodiskt inför nödvändigheten att mer eller mindre snabbt omgestalta sina institutioner. En sådan omgestaltning försiggår aldrig "av sig själv". Den kräver alltid ingripande från *människor*, vilka på så sätt får sig förelagda stora samhälleliga uppgifter. Stora män kallas just de, som mer än andra bidrar till lösningen av dessa. Att *lösa en uppgift* betyder emellertid inte att bara vara en "symbol" eller ett "tecken" för att den är löst.

Oss synes det att Monod gjort denna motsättning huvudsakligen för att han blivit förtjust i det lilla trevliga ordet "*långsam*", ett ord som många nutida evolutionister älskar. *Psykologiskt* är denna förkärlek begriplig: den uppstår *ofrånkomligen* i måttlighetens välsinnade miljö. Men *logiskt* håller den inte stånd mot kritik, vilket redan Hegel visade.

Inte enbart för "begynnarna", inte endast för de "*stora*" männen ligger ett vidsträckt verksamhetsfält öppet. Det ligger öppet för var och en som har ögon till att se med, öron till att höra med och hjärta till att älska sin nästa. Begreppet *stor* är ett relativt begrepp. I etisk mening är var och en stor som, för att tala med evangelisten, "låter sitt liv för sina vänner".

Anmärkningar:

[1] *Kablitz*. I. I., Pseudonym: Jusow (1848-1893), rysk författare från folklighetsriktningen.

[2] *Spencer*, Herbert (1820-1903), engelsk filosof. Genom sin utvecklingslära blev han, jämte Darwin, målsman för vår tids evolutionism. Ansåg den yttersta grunden för tillvaron för oss vara Det okända, medan hela fenomenens värld står under utvecklingens lag.

[3] Här åsyftas *N. K. Michajlovskij* (1842-1904), den ryska liberala folklighetsriktningens ideolog som genast efter publiceringen av *Kablitz'* artiklar besvarade den i sina *Literaturnyje Zametki* (1878).

[4] *Lanson*, Gustave (1857-1934), fransk litteraturhistoriker.

[5] *Stammler*, Rudolf (f. 1856), tysk filosof och nykantian, bestred förefintligheten av lagbundenhet i det historiska skeendet, häftig fiende till marxismen.

[6] *Belinskij*, V. G. (1811-1848), framstående rysk revolutionär demokrat, genial litteraturkritiker och filosof.

[7] Uttryck som *Plechanov* lånat från *Turgenjovs* novell "Hamlet från Sjtjigrov".

- [8] *Simmel*, Georg (1858-1918), tysk idealistisk filosof och sociolog, anhängare av Kant.
- [9] Här åsyftas de ryska subjektivisterna från folklighetsriktningen P. Lavrov, N. Michajlovskij, N. Karejev m.fl.
- [10] "*Lärjungar*" kallade sig de ryska marxanhängarna, socialdemokraterna, i den legala litteraturen i syfte att vilseleda och kringgå censuren.
- [11] *Akakij Akakievitj*, huvudpersonen i N. V. Gogols novell "Sjinel" (Kappan).
- [12] *Lamprecht*, Karl (1856-1915), tysk borgerlig historiker, författare till en tysk historia i flera band.
- [13] *Monod*, Gabriel (1844-1912), fransk historiker.
- [14] *Pirenne*, Henri, belgisk historiker (1862-1935).
- [15] *Vico*, italiensk filosof och historiker från första hälften av 1700-talet; *Montesquieu*, fransk sociolog och statsfilosof från samma tid; *Herder*, tysk filosof och historiker från senare hälften av 1700-talet. I sina verk sökte de framställa de historiska händelsernas gång som oberoende av kungarnas, stats- och styresmännens vilja och avsikter. Vico såg denna lagbundenhet i den växlande uppkomsten och undergången av stater, vilka i enlighet med en föregiven gudomlig förutbestämning avlöser varandra i historiens eviga kretslopp. Montesquieu och Herder sökte förklara historiens lagbundenhet med naturförhållandenas, främst klimatets och den geografiska miljöns inflytande på samhället.
- [16] *Mably*, Gabriel (1709-1785), fransk utopisk kommunist. Huvudorsaken till de historiska förändringarna såg han i härskares och framstående personligheters verksamhet.
- [17] *Minos*, kretisk sagokung, son till Zeus och Europa. Residerade i Knossos, där Daidalos åt honom uppförde den väldiga labyrinten, i vilken M. höll odjuret Minotaurus inneslutet.
- [18] *Lykurgos*, enl. traditionen spartansk lagstiftare. Spartas berömda samhällsskick tillskrivs honom. Modern forskning betvivlar L:s historiska existens.
- [19] *Lysander* (Lysandros), spartansk krigare och statsman (död 395 f.v.t.).
- [20] *Guizot*, *Mignet*, *Thierry*, franska borgerliga historiker från restaurationsperioden (1814-1830). *Thiers*, reaktionär fransk statsman, publicist och historiker; organiserade det skoningslösa undertryckandet av Pariskommunen 1871.
- [21] *Sainte-Beuve*, Charles Augustin (1804-1869), fransk diktare och litteraturkritiker. => =>
- [22] *Buturlin*, A. B. (1694-1767), generalfältmarskalk, utnämndes till överbefälhavare för den ryska armé som stred mot Preussen under sjuåriga kriget (1756-1763).
- [23] *Suvorov*, A. V. (1730-1800), genial rysk fältherre, en av världshistoriens största härförare.
- [24] Reaktionen under thermidor, den politiska och sociala reaktion, som följde efter den kontrarevolutionära omstörtningen i Frankrike den 9 thermidor (27 juli 1794), vilken gjorde slut på småbourgeoisins diktatur och förde dess ledare Robespierre till schavotten.
- [25] Thermidor, floréal, prairial, messidor, brumaire o.s.v. var namn på månader i den revolutionskalender, som infördes av Konventet hösten 1793 för att understryka revolutionens avgjorda brytning med den kontrarevolutionära katolska kyrkan.

[26] Den 18 brumaire år 8 (9 november 1799) var den dag då general Napoleon Bonaparte gjorde sin statskupp, vilken ledde till att Direktoriet[P*] störtades och att Konsulatet och senare kejsardömet upprättades.

[27] *Stendhal*, pseudonym för Henri Beyle (1783-1842). Mest berömd för sina romaner - Rött och svart; Kartusianerklostret i Parma.

[28] "*Système de la Nature*", Holbachs huvudarbete, utkom 1770.

[29] *Bossuet*, Jacques-Bénigne(1627-1704), fransk filosof och författare.

[30] *Carlyle*, Thomas (1795-1881), borgerlig engelsk historiker och författare.

Plechanovs Noter:

[1*] Enligt Calvins lära är som bekant varje mänsklig handling förutbestämd av Gud. "Praedestinationem vocamus aeternum Die decretum, quo apud se constitutum habuit, puod de uno quoque homine fieri valet." ["Förutbestämmelse kallar vi det från begynnelsen fattade beslut av Gud, enligt vilket han bestämmer vad som oundvikligen skall ske med varje människa."] (Institutio, lib. III, cap. 5.) Enligt denna lära utväljer Gud somliga av sina tjänare för att befria orättvist förtryckta folk. En sådan tjänare var Moses, Israels folks befriare. Av allt att döma ansåg sig Cromwell också vara ett sådant Guds redskap. Han förklarade alltid och troligen på grund av en fullt ärlig övertygelse, att hans handlingar var frukten av Guds vilja. Alla hans handlingar *bar för honom på förhand nödvändighetens prägel*. Detta tillät honom inte endast att sträva från den ena segern till den andra utan förlänade dessutom hans strävan en okuvlig kraft.

[2*] "C'est comme si l'aiguille aimantée prenait plaisir de se tourner vers le nord car elle croirait tourner indépendamment de quelque autre cause, ne s'apercevant pas des mouvements insensibles de la matière magnétique." ["Det är detsamma som om en magnetnål roade sig med att vända sig mot norr, trodde sig vara oberoende av varje annan orsak och icke märkte de icke förnimbara rörelserna i den magnetiska materien"] *Leibnitz'* "Théodicée". Lausanne, MDCCLX, s. 598.

[3*] Vi anför ännu ett exempel som åskådligt visar hur starkt människor av denna kategori känner. Hertiginnan Renée av Ferrara (Ludvig XII:s dotter) säger i ett brev till sin lärare Calvin: "Nej, jag har inte glömt vad ni skrev till mig: att David närde ett dödligt hat till Guds fiender; och jag själv kommer aldrig att handla annorlunda, ty om jag visste att min konungslige fader, min konungsliga moder och min hänsovne herr gemål (feu monsieur mon mari) och alla mina barn vore förbannade av Gud, skulle jag vända mig från dem i dödligt hat och önska att de hamnade i helvetet" o.s.v. Vilken fruktansvärd och allt förstörande energi förmådde inte de människor utveckla, vilka besjälades av sådana känslor! Men just dessa människor förnekade viljans frihet.

[4*] "Die Notwendigkeit wird nicht dadurch zur Freiheit dass sie verschwindet, sondern dass nur ihre noch innere Identität manifestiert wird." ["Nödvändigheten blir inte till *frihet* därigenom att den försvinner, utan blott genom att dess hittillsvarande *inre* identitet *manifesteras*."] *Hegel*: "Wissenschaft der Logik", Nürnberg 1816, Teil II, s. 281.

[5*] Samme gamle Hegel säger det utmärkt på ett annat ställe "Freiheit ist dies, Nichts zu wollen als sich" ["Frihet är att intet vilja i sig"], Werke, b. 12. s. 98. ["Philosophie der Religion".]

[6*] I sin strävan efter syntes har samme Karejev distanserat oss. Men han har tyvärr inte kommit längre än till medvetandet om den sanningen, att människan består av själ och kropp.

[7*] Bortsett från andra historiefilosofiska artiklar av Lamprecht hade vi och kommer framdeles att ha i tankarna hans artikel "Der Ausgang des Geschichtswissenschaftlichen Kampfes" ["Utgången av den historievetenskapliga kampen"], ("Die Zukunft", 1897 nr 44.)

[8*] Se "Oeuvres complètes de l'abbé de Mably", London 1789, fjärde bandet, s. 3, 14-22, 34 och 192.

[9*] Samma arbete, sid. 109.

[10*] Jämför det första av breven om "Frankrikes historia" med "Essai sur le genre dramatique sérieux" i första bandet av "Oeuvres complètes" av Beumarchais.

[11*] "Oeuvres complètes de Chateaubriand". Paris 1860, band VII s. 58. Vi rekommenderar läsaren att rikta sin uppmärksamhet även på följande sida. Man kunde tro att den skrivits av hr Nik. Michajlovskij.

[12*] Se "Considérations sur l'histoire de France" ["Betraktelser över Frankrikes historia"], bilaga till "Récits des temps Mérovingiens" ["Berättelser från merovingernas tid"], Paris 1840, sid. 72.

[13*] Andra påstår förresten att det inte var Soubise utan Broglie som bar ansvaret, emedan han inte väntade på sin kamrat för att slippa dela äran av segern med honom. För oss har det ingen betydelse, då det ingenting ändrar i sak.

[14*] "Histoire de France", fjärde upplagan, band XV, sid. 520-521.

[15*] Se "Mémoires de madame Hausset". Paris 1824, s. 181.

[16*] "Lettres de la marquise de Pompadour", London 1772, band I.

[17*] "La vie en France sous le premier Empire" par le vicomte de Broc ["Livet i Frankrike under första kejsardömet" av vicomte de Broc], Paris 1895, s. 35-36.

[18*] Det är möjligt att Napoleon då hade begett sig till Ryssland, *dit han ämnade sig några få år före revolutionen*; här skulle han förmodligen ha utmärkt sig i striderna mot turkarna eller mot de kaukasiska bergsfolken, men ingen skulle här kommit på den tanken, att denne fattige men duktige officer under gynnsamma omständigheter skulle kunna bli världshärskare.

[19*] Se "Histoire de France" par V. Duruy, Paris 1893, band II, s. 524-525.

[20*] Under Ludvig XV var det endast en representant för det tredje ståndet, nämligen Chevert, som avancerade så högt som till generallöjtnant. Under Ludvig XVI blev det ännu svårare för folk från detta stånd att göra militär karriär. Se *Rambeaud*: "Histoire de la civilisation française", sjätte upplagan, band II, s. 226.

[21*] "Histoire de la Peinture en Italie" ["Den italienska målarkonstens historia"], Paris 1817, s. 24-25.

[22*] År 1608 föddes Terborch, Brouwer och Rembrandt, 1610 föddes Adriaen van Ostade, Both och Ferdinand Bol, 1613 van der Helst och Gerard Dou, 1620 Wouwermans, 1621 Weenix, Everdingen och Pynacker, 1624 Berghem, 1625 Paul Potter, 1626 Jan Steen, 1629 Metsu, 1630 Ruisdael, 1637 van der Heyden, 1638 Hobbema och 1639 Adriaen van de Velde.

[23*] "Shakespeare, Beaumont, Fletcher, Johnson, Webster, Massinger, Ford, Middleton och Heywood, vilka framträdde samtidigt eller efter varandra, bildar den nya generation som nådde en glänsande blomstring tack vare sitt gynnsamma läge på den mark, som förberetts genom föregående generationers ansträngningar." *Taine*: "Histoire de la littérature anglaise", Paris 1863, band I, sid 468.

[24*] "Histoire de la littérature anglaise", Paris 1863 band II, sid 5.

[25*] Det vill säga, så såg det ut så fort de började resonera om lagbundenheten i de historiska händelserna. Men när några av dessa historiker helt enkelt skildrade dessa företeelser, så tillmätte de understundom det personliga elementet en t.o.m. överdriven betydelse. Men oss intresserar nu inte deras skildringar, utan deras filosofi.

Redaktionella Noter:

[A*] *Hypostasera*: förtingliga något, förvandla något rent abstrakt, begreppsligt eller ideellt till ett självständigt bestående väsen.

[B*] *Eklekticism*: (av grekiska "att välja") en filosofisk riktning som karaktäriseras av att dess representanter av olika lärosystem väljer ut det som de finner vara mest rimligt och sedan försöker förena dessa beståndsdelar till en enhet. *Eklektiker*: En som till sin åskådning lånar mycket från andra.

[C*] *Kvietism*: mystisk religionsriktning på 1500-talet, av passiv typ. Särskilt starkt betonar den kravet att rena viljan från alla begär, utplåna allt sitt eget inför Gud för att i honom finna den fulla ron.

[D*] "A Free Discussion of the Doctrines of Materialism and Philosophical Necessity. In a correspondence between Dr. Price and Dr. Priestley." London 1778, s. 391.

[E*] G. Lanson: "Histoire de la littérature française." Paris 1896, sid 445.

[F*] *Fatalism*: Ödestro, tron på ett obevekligt öde.

[G*] *Puritanerna*: Religiös väpnad förtrupp vid engelska borgarklassens revolution i mitten av 1600-talet.

[H*] *Subjektivister*: En filosofisk riktning som hävdar att en individs tänkande endast har giltighet för honom själv och att det således inte finns någon objektiv sanning.

[I*] *Dualism*: Motsatsförhållande, motsägelse; i filosofisk mening den uppfattningen att det andliga och det materiella utgör var sin oavhängig del av verkligheten.

[J*] *Monism*: Enhetslära, motsatsen till dualismen; monismen hävdar att det bara finns en grundval för tillvaron, antingen materiell eller andlig.

[K*] En storhet som saknar betydelse.

[L*] Rysligt att omtala!

[M*] *Restaurationstiden*: Perioden från 1814 då Napoleon I störtas till julirevolutionen 1830, d.v.s. den tid då kungadömet tillfälligt återupprättats i Frankrike.

[N*] *Plebejisk*: Lågättad; här i motsättning till den feodala adeln.

[O*] I en artikel ägnad åt tredje upplagan av "Franska revolutionens historia" av Mignet har Sainte-Beuve[21] karakteriserat denne historikers inställning till personligheterna på följande sätt: "A la vue des vastes et profondes émotions populaires qu'il avait à décrire, au spectacle de l'impuissance et du néant où tombent les plus sublimes génies, les vertus les plus saintes, alors que les masses se soulèvent, il s'est pris de pitié pour les individus, n'a vu en eux pris isolément que faiblesse et ne leur a reconnu d'action efficace, que dans leur union avec la multitude." ["Med hänsyn till de breda och djupa folkresningar som han hade att skildra, vid anblicken av den oförmåga och vanmakt som de sublimaste genierna, de heligaste dygdemönstren förfaller till så snart massorna reser sig, kände han medlidande med enskilda personer, såg hos dem - var och en tagen för sig - blott svaghet och tillerkände dem effektiv handlingskraft endast i förening med massan."]

[P*] *Direktoriet*: Den period i franska revolutionens historia - 1795-1799 - då makten låg hos de rikaste borgarna och utövades av fem direktörer. => =>